

BOGANMELDELSER

BRÅ-rapport 1999:12 "Medling vid brott. Rapport från en försöksverksamhet" og *BRÅ-rapport 1999:14 "Medling vid brott. Gärningsmännen berättar"* Brottsförebyggande rådet, Stockholm, 1999.

I efteråret 1998 meldte den svenske regering 6,5 mio. kr. ud til "medlingsprojekter" (konfliktråd i Danmark og Norge). Interesserede kunne søge om penge til at starte forsøg med mægling ved kriminalitet. Omkring 40 ansøgninger fra forskellige egne af Sverige kom ind, og 30 projekter fik bevilget penge til forsøgsvirksomhed med mægling. Ca. 10 af dem havde allerede været i gang i en længere periode.

BRÅ-rapport nr. 12 beskriver situationen efter 1/2 år, hvor kun få af de nye projekter er begyndt at mægle. Der er gennemført ca. 170 mæglinger, fordelt på 16 projekter. De fleste drejer sig om rapseri, hvor gerningspersonerne ofte er under den kriminelle lavalder og den forurettede repræsentant for en butiksvirksomhed (61% af sagerne). Projekterne er organiseret meget forskelligt – de fleste inden for kommunernes socialtjeneste og et enkelt af en engageret politimand, som allerede i 1987 startede det første svenske projekt med mægling mellem gerningsmand og offer.

Projekterne retter sig mod unge - yngste gerningsperson er kun 10 år og den ældste 19. De fleste projekter vægter kriminalpræventive formål og dermed gerningspersonernes højst. Enkelte projekter, som også mægler i voldssager, fokuserer – som i Danmark - hovedsageligt på ofre. Disse projekters primære formål er at hjælpe ofre for kriminalitet med at komme over hændelsen - og samtidig kan mødet have en pædagogisk effekt på gerningspersonen. Rapporten beskriver udviklingen inden for mægling i Sverige, udviklingsfaserne i opstart af projekter, organisationsformer og betydningen af et godt samarbejde med politiet, ligesom den anviser praktiske tips.

I BRÅ-rapport nr. 14 er 22 unge gerningspersoner (11-19 år), som har deltaget i mægling, blevet interviewet. Rapporten deler de unge op efter, om de har mødet til mægling med et direkte offer eller en repræsentant for en butiksvirksomhed.

De unge, der havde stjålet fra butikker, havde mest skyldfølelse over at have begået kriminalitet. Halvdelen var usikre på, om mægling var en form for straf – og nogle på, om det var frivilligt at deltage. De fleste mente dog, at mægling kan være med til at mindske kriminalitet blandt unge – fordi de under en mægling kommer til at sidde direkte over for ofret og "mærke dennes blik på sig". Mæglingerne blev gennemført på kort tid, ofte mellem 5 og 15 minutter! (Det kan undre, hvordan en mægling kan gennemføres på så kort tid). Rapporten konstaterer da også, at det er begrænset, hvad gerningspersonerne har lært om deres ofre og stiller spørgsmål ved, om mægling er en adækvat foranstaltning ved mildere kriminalitet som fx tyveri af et par sodavand.

Når ofret var en privatperson deltog gerningspersonerne ofte i mægling på grund af skyldfølelse over for ofre. Gerningspersonerne i disse sager fik i højere grad udbytte af mæglingen på det personlige plan, og de fik under mæglingen en mere dybtgående indsigt i konsekvenserne af deres kriminalitet, fx angst hos ofre for vold og praktiske og følelsesmæssige besværligheder efter biltyveri.

Undersøgelsens resultater skal tolkes med forsigtighed, fremgår det. Over 50% af de unge, der havde rapsert, sagde ja til at blive interviewet, mens det kun gjaldt knap 18% af de unge, der havde begået mishandling/vold.

De to små rapporter (hver på 35-40 sider) giver et godt indblik i, hvordan mægling ved kriminalitet forsøges indført i Sverige.

Dagmar Rasmussen

Det Kriminalpræventive Råd

Benny Lihme: Det er så fucking træls! Solhaven og de unge. Forlaget børn & unge. København, 1999.

Boken om ungdomsinstitutionen Solhaven har tillkommit inom ramen för det s.k. DASK-programmet som initierats av Danmarks dåvarande socialminister Karen Jespersen. DASK-programmet är en del av regeringens handlingsplan för de svagast ställda barnen och ungdomarna i Danmark. Ett av dessa projekt är ett socialpedagogiskt läroboksprojekt som syftar till att klargöra den s.k. Solhavenpedagogiken. Redaktören för tidskriften Social Kritik, Benny Lihme, anställdes som forskare för att genom observationer, intervjuer, journalanalyser etc. beskriva och analysera institutionens verksamhet.

Solhaven är en av Danmarks mest kända ungdomsinstitutioner, beläget på Jylland i Farsø kommun. I Danmark inordnas den under den administrativa kategorin "opholdssted" vilket är lite ologiskt eftersom dess verksamhet i mångt och mycket just tar avstånd från allt som har med passiv förvaring att göra.

Dessa projekt kan, om man vill, ställas i motsats till ett annat regeringsinitiativ med en mer kontrollerande inriktning, den s.k. "Voldspakken", som bl.a. innehåller förslag till utökning av platser på låsta (sikrede) avdelningar/institutioner och införandet av möjligheter till längre tids behandling under låsta former. Solhaven är en av de verksamheter som aktivt motarbetat en sådan utveckling och, tillsammans med Benny Lihme, försökt visa på andra, mer humana, öppna och socialt verkningsfulla sätt att arbeta med unga kriminella. Lihme har t. ex. tidigare dokumenterat ett Solhaven-projekt där man försökt ersätta s.k. pedagogiska observationer på låsta institutioner med arbete i öppna former. Solhaven-boken befinner sig alltså i ett levande politiskt spänningsfält i Danmark och är därmed inte bara ett socialpedagogiskt läroboksprojekt.

I boken får vi en ingående presentation av den historiska utvecklingen av Solhaven, från sammanbrottet av den traditionella stora anstalten Vitskøl kloster på Jylland till den fågel Fenix som reste sig ur spillrorna med ambitionen att göra nästan allting på ett totalt annorlunda sätt. Ledorden för den nya behandlingsorganisationen är avinstitutionalisering och idén om sammanlänkade storfosterhem.

Huvuddelen av boken är vad den utlovar, en ingående presentation av Solhaven, dess organisering och pedagogik, främst sett ur de anställdas synvinkel: personalgruppen, pedagogiken, ideologin, det dagliga livet, skolan, fritiden, verkstaden, relationen till när-samhället och till socialsekreterare (sagsbehandlere) i de ungas hemkommuner. Vi får också några levande fallbeskrivningar med exempel på lyckade och mindre lyckade fall.

Min egen förhållning är liksom Lihmes positivt nyfiken eftersom Solhaven tycks vara en av få behandlingsorganisationer som har genomfört en mycket lyckad organisering av behandlingsarbete "på institution" med unga lagöverträdare. Sättet att organisera arbetet, snarare än pedagogiken, är alltså det jag tycker är det mest intressanta. Jag besökte själv för några år sedan Solhaven. Den bild jag fick då stämmer väl överens med den beskrivning Lihme ger idag. Några av de saker vi fäste oss vid då var den totala från-

varon av institutionsmiljö och den öppenhet som mötte oss och som skapade trovärdighet åt beskrivningarna av verksamheten. Men då som nu är det främst ledningens och personalens bild som presenteras.

I korthet kan verksamheten beskrivas så att den känslomässiga och pedagogiska kontakten mellan ett fåtal vuxna och ett fåtal unga står i fokus för organiseringen. "Deras enda arbete består i att arbeta med barnen" som ledningen uttryckte det 1993. Grunden består i att först rekrytera personer som tycker om att arbeta med besvärliga ungdomar, som inte är rädda för konflikter och som är beredda leva tillsammans med dessa unga under flera år i en kontinuerlig relation. Runt detta har man så organiserat ett antal resurser nödvändiga för att personalen/fosterföräldrarna ska kunna göra sitt "arbete" på bästa sätt. Ingenting ska hindra personalen från att arbeta fullt ut med de unga och ingenting ska heller erbjuda legitima "flyktvägar" från det arbetet; t.ex. administrativt arbete, inköp, konferenser etc. En enda arbetsuppgift gives och för den har de anställda fullt ansvar. Stödet för att kunna göra arbetet tillgodoses av ledningen i form av professionellt stöd vid behov; tillgång till bilar, skola, mängder av fritidsresurser och olika vanliga arbeten i Farsø tätort. Någon institutionsbyggnad syns inte eftersom verksamheten är helt integrerad i Farsøs normala bebyggelse.

Det unika och intressanta med Solhaven är att man gör tvärtom i mångt och mycket; i organisationsteoretiska termer skulle man kunna säga att de arbetar utifrån en teknologisk organisationsmodell i motsats till en institutionell. Det betyder något förenklat att man utgår från det arbete som ska utföras och därefter organiserar resurserna efter detta. Motsatsen är skolor, socialkontor etc. som organiseras efter samhälleliga normer om hur en viss slags verksamhet skall se ut. Det man då uppnår är samhällelig legitimitet för verksamheten, överlevnadskraft och en verksamhet som är lätt att reproducera. Personal som har den rätta officiellt godkända utbildningen ersätter lätt de som slutar. Resultatet och effekterna av sådan verksamhet blir mindre betydelsefull än den bild den förmedlar till omvärlden.

För det fondägda Solhaven, som är en behandlingsorganisation verksam i en institutionell sektor av samhället, blir problemen främst relaterade till legitimitet och bristande reproduktion. Legitimitetsproblemet har man övervunnit genom att skapa förtroende för sin förmåga att behålla och ta väl hand om de ungdomar de tar emot, och att hävda goda behandlingsresultat. Men verksamheten är unik på många sätt och däri ligger både dess styrka och svaghet. Man ställer höga krav på personalens personliga egenskaper och sociala kompetens och bortser från formell utbildningskompetens, anställningsformerna är särpräglade eftersom det t. ex. saknas arbetstider, ledningen av verksamheten är djupt personligt engagerad i verksamheten, etc. Allt detta gör det svårt att institutionalisera och få spridning på sådan verksamhet. Verksamheten är således inte enbart den pedagogik man tillämpar utan teknologin är i djupaste mening förbunden med sättet att organisera arbetet och därmed de personer som utför själva påverkansarbetet.

Boken är inte i första hand en kritisk granskning utförd av en forskare, utan snarare en nyfiken undersökning från en positivt inställd journalist över vad det är som gör Solhaven till en så välfungerande och populär institution. Solhaven bygger inte främst på vetenskap utan på beprövad erfarenhet. Arbetet bygger inte på någon uttalad teoretisk modell även om det finns en behavioristisk, beteendemodifierande modell i botten. Praxis kommer först och därefter kommer induktiva försök att beskriva det till synes fungerande arbetet som en sammanhängande modell. Ledaren för verksamheten, Søren Viren-

feldt, gjorde från starten klart för omgivningen att de inte ville skryta med sin verksamhet eller sin pedagogiska modell förrän de kände sig säkra på att de faktiskt hade en välfungerande verksamhet. Efter tolv år av framgångsrik verksamhet har tiden nu blivit mogen. Lihme har gjort en inträngande och närgående granskning av Solhaven och dess arbetsformer. Beskrivningen är välskriven, lättläst och levande och pedagogiken och organiseringen framträder tydligt för läsaren.

Allt detta är vällovligt, men enligt min mening blir tyvärr bristen på kritisk hållning problematisk för trovärdigheten i framställningen.

Jag tror personligen att Solhaven väl lyckats kombinera samhällskontroll och individuell hjälp till de unga på ett humant, trovärdigt och välfungerande sätt. Det är också sannolikt att de lyckats organisera bort en stor del av den narkomanisering, kriminalisering, avvikandekultur, anstansanpassning etc. som de traditionella låsta anstalterna alltid tycks föra med sig. Och detta är bra nog.

Två frågor återstår emellertid att diskutera. Den ena frågan gäller resultatet av verksamheten för de unga på sikt och hur det skall granskas och bedömas. Den andra frågan gäller vilken betydelse man tillmäter föräldrarna och de ungas återinträde i samhället. Frågorna hänger samman. Boken säger ingenting om effekterna av behandlingen för de unga på längre sikt. Lihme påpekar att han inte gjort en evaluering och motiverar det med att det inte varit avsikten med detta projekt. Dessutom, menar han, är det ett vanskligt företag överhuvudtaget att bedöma vad som är lyckat och mindre lyckat utfall när det gäller behandlingsresultat för de unga. Syftet är att "få greb om det positive, som ligger i at stedet rent faktisk gennem en årerække har formået at arbejde pædagogisk med såkaldt "uanbringelige unge" (s 7). Lihme redovisar Solhavens egna siffror som säger att 52 av 60 fått ett bättre liv: "i stort sett fri av kriminalitet og stoffer" (s 19).

Resultaten av all slags institutionell behandling av unga lagöverträdare är emellertid enligt tillgänglig forskning nedslående. Återfallen är i de flesta fall mycket höga och fortsatt brottslighet, narkotikamissbruk och institutionsvistelser är den trista fortsättningen. Detta gäller såväl traditionella anstalter som väl genomförda behandlingsexperiment i både öppna och slutna former. Ofta innebär återkomsten till samhället och oförändrade hemförhållanden att de ungas situation efter något år återgår till samma eller värre situation än tidigare.

Låt oss anta att behandlingen och pedagogiken fungerar väl när ungdomarna är på Solhaven. Men sedan då? De flesta ungdomar tycks enligt boken förberedas väl för ett återinträde i lokalsamhället i Farsøs närhet. Det finns en insikt om att tiden på Solhaven inte är tillräcklig "behandling" i sig utan ses som ett led i en behandlingsprocess. Individuella planer utarbetas för att den unge gradvis skall kunna fungera väl i samhället. Särskilda kontaktpersoner ansvarar för stöd och kontroll under återinträdet i samhället. Hur mycket av det stöd och den kontroll han fått på Solhaven lever kvar inom den unge när han skall anträda resan som självständig ung man?

Lihme menar att "det kun undtagelsesvist er realistisk at arbejde ud fra en handlingsplan med en ung, som sigter mod dennes tilbagevendende til egen (desintegrerede) familie..." (s 18). Om detta kan man förvisso diskutera.

Senare tids forskning om vård av barn och unga tycks visa att ungdomarna återvänder hem till föräldrarna förr eller senare. Ofta är det av avgörande betydelse för både barnen och deras föräldrar i resten av deras liv att man kan bibehålla en kontakt och/eller en levande relation. En av de avgörande punkterna i de flesta behandlingsförlopp tycks just

vara hur väl kontakten och relationen upprätthålls mellan den unge och hans (psykologiska) föräldrar (och de finns faktiskt i de flesta fall även om de kan vara svåra att finna och motivera till deltagande). Hur mycket stöd får föräldrarna t. ex. under tiden den unge är placerad och hur väl förbereds de på den unges återkomst till familjen (kortvarigt eller långvarigt, reellt eller symboliskt)? I Sverige börjar medvetenheten om detta viktiga arbete sakta att visa sig, men mycket återstår att göra. Om detta kunde Lihme/Solhaven gärna utvecklat diskussionen ytterligare. Man lägger stor vikt vid att föräldrarna och den unge håller kontakt med varandra t. ex. genom planerade permissioner. Men mitt intryck är att detta främst tjänar syftet att underlätta institutionsvistelsen, inte att förbättra familjerelationerna. De är nämligen inte särskilt synliga i texten.

På ytterligare en punkt lämnas en icke-dansk läsare i sticket och det gäller vilken grad av tvång eller maktutövning som Solhaven har rätt att utöva. Varför rymmer inte de unga? Placeringarna kan vara administrativt frivilliga eller tvingande, men jag antar att det oftast är fråga om ett villkorligt alternativ till fängelsestraff (?). Den unge kan "frivilligt" välja att fullgöra straffet på en behandlingsinstitution med hot om att återföras till domstolen om inte han sköter sig.

Lihmes rapport tycks ge en vederhäftig bild av det arbete som bedrivs på Solhaven, åtminstone som det framgår ut personalens perspektiv och för en utomstående betraktare. Hur ungdomarna själva uppfattar det får vi inte veta. Reliabiliteten är också tveksam när det gäller uppdragsgivarnas bild. Lihme har intervjuat tre socialsekreterare men de är, som han själv medger, inte slumpmässigt valda.

I kapitlet "Glidande utflytning og efterværn" återkommer Lihme till en viktig diskussion om hur man ska bedöma behandlingseffekter. Han menar att även om de unga skulle kunna likställas utifrån någon slags gemensam diagnos skulle det vara fel att ha en gemensam måttstock för effekterna. För några kan det vara ett gott nog resultat att bli fri från allvarlig kriminalitet och narkotikamissbruk. Dvs. det hade kanske gått ännu värre om de inte varit på Solhaven. Dessutom har de inte skadat någon under behandlingstiden; en s.k. inkapaciteringseffekt. För andra kan det enbart ses som en framgång om de kommer igång i utbildning och arbete, skaffar familj etc. eftersom deras resurser kanske var större än de andras i ingångsläget. På samma sätt som att behandlingen och utslussningen individualiseras, måste också behandlingseffekter bedömas individuellt.

Till detta kan man säga två saker: för det första är det naturligtvis rimligt ur ett behandlarperspektiv att tänka så. Men om de unga skulle bedömas efter en utvärderingsmall som bygger på objektiva återfallskriterier skulle resultaten kanske inte bli så anorlunda än i andra effektstudier. Om detta vet vi egentligen ingenting utifrån Lihmes bok.

För det andra borde det egentligen vara viktigare för en institution som Solhaven att kunna redovisa objektiva siffror på behandlingseffekter eftersom de verkar inom en marknad och bygger sin verksamhet på påstådd effektivitet. Nu är det inte så eftersom de är mycket eftertraktade ändå. Dels pga. av att de faktiskt tycks ta emot de allra svåraste ungdomarna och lyckas med det som de utlovar: att hålla dem kvar och att erbjuda en meningsfull vistelse. Precis som i andra länder finns ett starkt behov inom samhällsapparaten av ställen dit hotfulla och kriminella ungdomar kan exporteras och kontrolleras. Om de rehabiliteras eller inte tycks inte spela någon roll ur ett sådant perspektiv.

Den frågan vi som forskare, behandlare och medmänniskor kan och bör ställa oss är under alla omständigheter hur de unga hanteras inom ramen för dessa åtgärder. Ställ frågan: skulle jag vilja att mina egna eller mina vänners barn placerades här om det blev

nödvändigt? På Vitskøl, Råby eller andra av de klassiska ungdomsanstalterna blir svaret ett absolut nej. Riskerna för ökad kriminalisering och narkomanisering är uppenbara liksom brist på omvårdnad och behandling för de egenupplevda problemen. Skulle jag vilja/våga placera en pojke ur min bekantskapskrets på Solhaven? Ja, jag tror det. Jag får den uppfattningen att man på Solhaven gör ett så bra arbete att man har undanröjt de mesta av den klassiska anstaltens negativa verkningar och dessutom har förmågan att ge den unge ett positivt tillskott som han kan ha med sig senare i livet.

Men trots det finns det skäl att vara begränsat optimistisk inför all slags institutionell behandling där korrigerande av de unga lagöverträdarna står i fokus. Främst för att de samhällsmekanismer som skapar både laglydnad och lagöverträdelser ligger utanför myndighetsapparaterna. Men också för att vi har många exempel på välfungerande institutioner, både sådana som baserats på beteendemodifikation och på psykodynamiska förståelsemodeller. Men för dem alla står och faller behandlingsresultaten på lång sikt med hur väl återinträdet i samhället är förberett. Och på hur väl samhället är berett att återta de utstötta ungdomarna. Och hur är det nu med det...?

Claes Levin

Socialhögskolan, Lund

Knud Erik Pedersen: Drop afmagten - skab kontakten til usædvanlige unge. Teori og metode i projektarbejde med de mest marginaliserede unge. København: Socialministeriet 1999. 279 sider.

En erfaringsopsamling fra en række kommunale udviklingsprojekter, hvor såkaldt usædvanlige unge deltog, udgør baggrunden for denne lærebog om det teoretiske grundlag og den praktiske omsætning af socialpædagogisk arbejde med målgruppen. Forfatteren har taget grundigt fat i emnet ved at give såvel de politisk-samfundsmæssige rammer som en omfattende indføring i sine pædagogiske og metodiske udgangspunkter. Egentlig evalueringer af DASK projekterne (Drop Afmagten Skab Kontakten) er der ikke tale om. Dem står andre for. Men der er samlet nogle guldkorn fra projekterne, og der anes en vis stillingtagen fra forfatteren til enkelte af de projekter, der tjener som eksempler på metodeudviklingen. Omtalen i det følgende tager afsæt i teksten som lærebog for studerende på de sociale og pædagogiske uddannelser, men jeg er også opmærksom på, at den indgår i den løbende debat om behandlingen af disse børn og unge.

Forfatteren beskriver sit teoretiske udgangspunkt som eksistentialistisk og gestalt-teoretisk og gør i øvrigt i et særskilt kapitel (3) rede for den relationstænkning, som er den pædagogiske forståelsesramme, projekterne bliver vurderet inden for. Godt og præcist eksemplificeret gennem en omtale af Mentor programmet i Århus. Som metode giver dette program et utraditionelt, men lovende bud på, hvad der skal til for at støtte og påvirke "fremmede, kriminelle og voldelige unge mænd".

Ved hjælp af en case om Johnny illustreres ungdomsvolden og de traditionelle - retlige og sanktionsprægede - foranstaltningers utilstrækkelighed i forhold til at begribe og behandle et ungt menneske med en så belastet og belastende fortid, så den unge trods det lades tilbage med et håb om en anden fremtid. Casen tjener som afsæt for at omtale voldspakke 2, der af forfatteren ses som en modsætning til DASK programmet, nemlig som "en skærpelse af kontrol- og sanktionspolitikken over for vold blandt unge". Det er

temaet: straffe eller behandle, som her bliver sat på en formel, der ikke efterlader tvivl om, hvad forfatteren mener. Det er "Kriminalpolitiske stramninger i socialpolitisk forklædning", titlen på en artikel, der henvises til.

Et centralt kapitel i bogen behandler emnet "Metodeudvikling i socialt arbejde". Centralt fordi det tager fat på afgørende spørgsmål og problemstillinger i forhold til dette at gennemføre udviklingsprojekter på et af de mange "bløde" områder i samfundet. Og så gengives her de guldkorn - forstået som metodiske landvindinger, som hele DASK programmet siges at have gjort. Grundsynet må bygge på en tiltro til, at de usædvanlige unge har et potentiale for udvikling, og at der kan skabes en platform for den unge som aktør i eget liv. Ud af mangfoldigheden af metodiske elementer i DASK projekterne vælger forfatteren følgende metodiske træk, som karakteriserer arbejdet med denne gruppe unge:

Social inddragelse og relationsdannelse, sikre struktur og fleksibilitet i dynamisk balance, let tilgængelighed og sensitiv reflekterende hos medarbejderen, iscenesættelse af projektet som ungdomskultur og dynamik mellem det ydre "fælles tredje" og den indre tilknytning og relationsdannelse.

Denne opsamling af metodiske pointer vinder i klarhed og troværdighed, fordi de følger efter flere eksempler fra konkrete projektførelser.

I to velskrevne og fyldige kapitler føres læseren gennem forfatterens diskuterende og dokumenterende præsentationer af de teoretiske grundlag for socialitet og afvigeradfærd. Også livshistorien som led i behandlingen af de unge, ja behandlingsbegrebet i socialt arbejde som sådan, giver forfatteren en kyndig indføring i. Og så når vi frem til socialarbejderen selv, der kan være enten "naturalist" eller "professionalist". Betegnelserne dækker over "et af tidens hedeste socialfaglige stridspunkter", skriver forfatteren. Det er striden mellem på den ene side at være praktiker, der i tillid til egne menneskelige kompetencer er til stede for den unge og intuitivt kan fornemme, hvad der er behov for at gøre, og på den anden side den teoretisk orienterede praktiker, der mener, man bør kunne formulere eksplicit og teoretisk holdbare begrundelser for at agere, som man gør i forhold til de unge. Forfatteren ser disse typer af socialarbejdere som tegn på en bagvedliggende kompetencestrid mellem det, der kaldes "det sociale arbejdes gulv- og formidlingsplan." Forfatteren gør anskueligt rede for, hvorfor der er denne løbende konflikt mellem disse sider af det sociale arbejde. Socialarbejderen er spændt ud mellem forventninger og krav om loyalitet overfor på den ene side arbejdsgiveren og på den anden sin fagpolitiske organisation, og ser sig samtidig trukket i to retninger, når det gælder solidariteten, nemlig dels over for klienten/den unge dels over for kollegerne. Disse dilemmaer må socialarbejderen søge sine løsninger på.

I det afsluttende kapitel løfter forfatteren beskrivelse og refleksion et niveau op, idet han drøfter, om der kan gives gode begrundelser for at tale om en særlig udgave af pædagogikken, som kalder sig socialpædagogik. Forfatteren svarer ikke overraskende, at der kan gives 5 gode grunde til at hævde, at der er en særlig social pædagogik. Men der er overlappinger til andre pædagogikker, erkender han, idet 2 til 3 af de angivne grunde, som omhandler mennesket som produkt af sociale omstændigheder og medskaber af samme, et helhedssyn på pædagogiske forhold og fokus på relationer og processer, fuldt så berettiget kan siges at gælde for skolers pædagogik. Derimod bliver den socialpædagogiske synsvinkel væsentlig tydeligere, når der stilles krav om at kunne tage sig af

særlige målgrupper. Hertil kommer så den faglige praksis og tradition, som sammen med institutioner og fagpolitisk organisering inden for det socialpædagogiske område er med til at berettige en særlig socialpædagogik.

Bogen rummer tillige tre bilag med profil-beskrivelser af DASK projekterne, tal om det sociale arbejde og bestemmelser om tvangsmæssige beslutninger. Og så er der fyldige litteraturhenvisninger efter hvert kapitel.

Bogen kan give den studerende en god indføring i de helt centrale spørgsmål og problemstillinger, når det gælder socialt udviklingsarbejde med en meget vanskelig stillet gruppe af unge. Samtidig rummer bogen mange gennemførte drøftelser af de teoretiske overvejelser, man som udøvende i dette arbejde kan have gavn af. Det er således både en lærebog og en bog for socialarbejderen, der allerede har gjort egne erfaringer, og med bogen som baggrund kan se disse erfaringer i lyset af andres erfaringer og de nødvendige teoretiske overvejelser. Men hvad der er ganske særlig for bogen er, at den tillige er et indlæg i den løbende debat om, hvordan samfundet reagerer og bør behandle denne gruppe af unge, som på trods af de mange negative prædikater, de får hæftet på sig, både kan og vil noget positivt med deres liv og i det samfund, de er en del af. Og så er det en velskrevet bog, hvor forfatteren behandler det skrevne danske sprog varieret, præcist og kreativt. Derfor står der også en del mellem linierne.

Sten Sjørslev
København

Christopher Bratt: Ungdomsundersøgelse i Drammen 1999. NIBR prosjektrapport 2000:5. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, 2000. ISSN: 0808-5390. ISBN: 82-7071-211-6. 47 s. eksklusive bilagor

Rapporten presenterar resultat från en enkätundersökning bland elever i högstadiet (årskurs 8, 9 och 10) i den norska kommunen Drammen. Undersökningen utfördes på uppdrag av kommunen med syfte att kartlägga de ungas drogvanor, skoltrivsel, fritidsvanor, inställning till olika etniska grupper i förhållande till egen bakgrund samt delaktighet i våld. Sammanlagt 1458 elever i samtliga sex högstadieskolor i Drammen besvarade anonymt enkäten skriftligt hösten 1999. Svarsprocenten var 85 procent.

Vad gäller alkoholförtäring och rökning visar resultaten, i korthet, att erfarenhet av dessa former av droganvändning tycks förhållandevis vanligt bland eleverna: Mer än var fjärde uppgav att man rökte åtminstone någon gång ibland. Cirka 30 procent hade druckit öl under den föregående femveckorsperioden och drygt 10 procent hade druckit hembränt eller smuggelsprit under samma tidsperiod. Erfarenheten av narkotika var inte lika utbredd: Drygt 5 procent svarade att man rökt hasch vid något tillfälle under det senaste året, knappt 3 procent hade provat amfetamin eller ecstasy under samma period. I vilken omfattning man brukar uppehålla sig på uteställen med alkoholservering på fritiden uppvisade tydligt samband med såväl berusningsfrekvens ($r = 0,45$) som med en del variabler rörande användning av andra droger. Samband i samma riktning framkom även mellan droganvändning och fritidsvanor av typen "vara ute på gatan", liksom att ägna sig åt spelautomater. De elever som uppgav att de skolkat från skolan uppvisade högre genomsnittlig alkoholkonsumtion än de som inte skolkat. Detsamma gällde för haschrökning. Beträffande skoltrivsel generellt visade det sig att de flesta elever trivdes förhållandevis bra, cirka en på tio gav uttryck för en negativ hållning till undervisningen.

Studien tar inte upp samband mellan de variabler som rörde skoltrivsel och de olika formerna av droganvändning. Genom tillämpning av en skattningsskala fann vidare undersökningen på det hela taget inte några belägg för starka motsättningar mellan elever med olika etnisk bakgrund. De olika grupperna av elever med olika typer av invandrarbakgrund uppvisade genomsnittligt sett en positiv attityd till "helnorsk" bakgrund, medan elever med helnorsk bakgrund tenderade att inta en neutral hållning till olika invandrargrupper (turkar, somalier m.m.). Det ställdes vidare en del frågor om våld. Cirka var fjärde elev hade enligt egen uppgift deltagit i "slagsmål" i skolan respektive på fritiden vid minst ett tillfälle under de senaste 12 månaderna. Två av tio hade deltagit i slagsmål tillsammans med flera vänner på sin sida (siffran var nästan densamma för slagsmål mot flera andra) och så många som nästan en av tio hade enligt egen utsago deltagit i slagsmål där vapen kom till användning. Elever som skolkat och elever med invandrarbakgrund uppgav oftare att man deltagit i slagsmål än icke-skolkare respektive elever med helnorsk bakgrund.

Avslutningsvis menar författaren att resultaten tecknar "en långt mer optimistisk bild" av Drammens ungdom än vad som kunde befaras utifrån några inledningvis formulerade farhågor. Som läsare saknar man kanske då en kommentar kring de förhållandevis höga siffrorna för deltagande i slagsmål, med respektive utan vapen.

Jonas Ring

Brottsförebyggande Rådet, Stockholm

Flemming Balvig: Risikoungdom. Ungdomsundersøgelse 1999. Det Kriminalpræventive Råd, København, 2000. ISBN 87-88789-34-9. 240 s. exklusive bilagor

I "Risikoungdom" behandlas brottslighetens utseende, utveckling och påverkansfaktorer bland dansk skolungdom. Rapporten är resultatet av ett samarbete mellan Københavns Universitet och Det Kriminalpræventive Råd. Den redovisar resultat från en självdeklarationsundersökning av kriminalitet bland elever, huvudsakligen ungdomar i årskurs 8. Undersökningen genomfördes år 1999. Den omfattade eleverna i de kommunala skolorna i kommunerna Gladsaxe (en förortskommun till Köpenhamn) och i Allerød (en kommun på Nordsjælland) samt i skolor på landet och i mindre samhällen i Hjørrings polisdistrikt på Nordjylland. Totalt deltog 1 270 elever. Åldern på de flesta ungdomarna i undersökningen var 14 år. I rapporten görs dessutom jämförelser med tidigare studier genomförda bland elever i motsvarande årskurs i de nämnda områdena cirka tio år tidigare (åren 1989/1990), och i viss utsträckning även med en liknande undersökning i enbart Gladsaxe år 1979. Resultat från dessa tidigare omgångar undersökningar finns även redovisade i boken "Ny ungdom?" av Britta Kyvsgaard (1992).

Ungdomarna fick på skoltid anonymt besvara ett frågeformulär med en mängd frågor kring hur ofta man begått olika former av brott; dels någonsin, dels under det senaste året. Det ställdes även frågor om alkoholvanor, erfarenhet av narkotika, utsatthet för våld samt en rad frågor om familjeförhållanden, skolanpassning, fritidsvanor med mera. Svarefrekvensen var totalt 87 procent i undersökningen år 1999, jämfört med 83 procent år 1979 i Gladsaxe och 90 procent i ungdomsundersökningen år 1989/1990. Bortfallet bestod huvudsakligen av frånvarande elever och elever som inte fått skriftligt medgivande från föräldrarna att delta. Enligt lärarnas bedömning tillhörde de elever som inte del-

tog i allmänhet de "minst kriminella" och endast en minoritet (12 procent) klassades tillhöra de "mest kriminella". Balvig redovisar också en del kontrollförfaranden syftande till att utrona om eleverna svarar ärligt. Han fann inte något som tyder på motsatsen.

I resultatredovisningen beskrivs inledningsvis hur vanligt det är med olika typer av stöld och störande beteende bland eleverna. Det framkommer att beteenden som stöld av alkoholdrycker från föräldrahemmet, olovlig körning och stöld i butik är handlingar som relativt många uppger sig ha gjort under det senaste året (30-12 procent) medan allvarligare former av stöld som inbrott i bostäder, bilstöld och rån är betydligt ovanligare. Balvig gör jämförelser mellan pojkar och flickor, mellan olika geografiska områden, mellan elever med olika typer av invandrarbakgrund samt elever i 8:e klass jämfört med 9:e klass (den sistnämnda jämförelsen gäller endast Allerød). Skillnaden mellan pojkar och flickors delaktighet i brott är relativt liten för de allmänt mer vanligt förekommande beteendena, för att bli allt mer markerad ju allvarligare eller mer tekniskt avancerade överträdelser det handlar om. Balvig finner inte några slående skillnader i delaktighet i brott mellan elever från områden med olika urbaniseringsgrad. Däremot visar sig mer markerade skillnader i andelarna som begått brott mellan elever i åttonde klass och nionde klass, då den förra gruppen oftare begått brott. Elever med invandrarbakgrund uppvisar något högre delaktighet i brott än elever med föräldrar födda i Danmark.

Därefter beskrivs sambanden mellan graden av brottsbelastning och olika variabler rörande familjeförhållanden, föräldrakontroll, skolanpassning och fritidsvanor. I viss mån behandlas även sambanden mellan dessa faktorer sinsemellan. Huvudresultaten går i förväntad riktning. Elever som inte bor med båda sina biologiska föräldrar liksom elever som upplever att föräldrarna har problem med ekonomin tycks ha vissa överrisker att begå brott. Men i högre grad visar sig faktorer som rör föräldrars kontrollfunktion - exempelvis att de vet var de unga är om de går ut på kvällen - vara kopplade till brottsbelastning. Likaså har skoltrivsel och skolprestationer förhållandevis tydliga sådana samband. Beträffande fritidsvanor visar resultaten att de mer brottsbelastade unga ofta har en "här och nu"-orienterad livsstil, vilken inbegriper spenderande av såväl tid som pengar på s.k. oorganiserade fritidsaktiviteter som exempelvis besök på diskotek. Samvaro med kamrater ute på gatan, besök på grillbarer, fester och liknande ingår också i sammanhanget. Alkoholförtäring och speciellt rökning befins även ha tydliga samband med brottsbelastning.

Ungdomskriminalitetens utveckling behandlas i ett kapitel, framförallt genom jämförelser med resultaten i de undersökningar som gjordes tio år tidigare. Balvig finner att för en rad olika former av stöldbeteenden har det skett minskningar i andelarna som uppger sig begått sådana. Tydliga minskningar kan även konstateras i andelen som burit kniv. För stöldbeteenden som rör alkohol, liksom förtäring av alkohol, har det däremot inte skett några minskningar. Tendenserna går i samma riktning för båda könen och i för de tre undersökta geografiska områdena. När Balvig studerar hur eleverna fördelar sig efter en indelning som rör sammanslagen brottsbelastning finner han att andelen "laglydiga" (unga som aldrig begått stöldbrott eller som högst en enstaka gång stulit pengar, sprit eller cigaretter från föräldrarna) ökat markant - från 25 procent till 36 - medan kategorin "flertalet" (unga som begått en eller flera lagöverträdelser men som inte begått inbrott, bilstöld eller rån) minskat. Andelen "erfarna" (unga som 1-2 gånger begått inbrott, bilstöld eller rån) har också minskat, men den lilla gruppen mest belastade "återfallsbrottslingarna" (unga som 3 eller fler gånger begått inbrott, bilstöld eller rån) lig-

ger på samma storlek. Balvig finner också viss tendens till att denna grupp ökat sin brottsaktivitet, men detta resultat är osäkert. Han konstaterar också polariseringstendenser i det att större andelar av gruppen "återfallsbrottslingarna" nu har erfarenhet av narkotika och andra problem, jämfört med situationen tio år tidigare. Balvig undersöker därefter en rad hypoteser till förklaring av den generella nedgången i brottslighet bland eleverna. Han finner att utvecklingen inte kan förklaras av en minskning av användandet av alkohol, då detta tvärtom ökat under perioden. Vidare hittar han inte några belägg i sitt material för att det skett några förändringar i vare sig de ungas moraluppfattning, familje-, skol- eller fritidsförhållanden som skulle kunna förklara utvecklingen. Det påpekas dock att minskningen i brottslighet möjligen varit större om det exempelvis skett i minskning i alkoholanvändningen, eller skett förändringar på motsvarande sätt vad gäller de andra förhållandena.

Den förklaring som Balvig för fram till nedgången är att det skett en fortlöpande "framtidisciplinering". Den moderna ungdomen har blivit allt mer "friställd" i det att man i lägre grad är bunden av gamla traditioner. I dagens samhälle råder istället förväntningar på individen att utforma sitt liv och sin framtid genom att göra val. Samtidigt som det skett en friställning har det skett en "tillkoppling" till framtiden. Skolgången har successivt blivit längre och mer avgörande. Balvig finner att andelarna som instämmer i påståendena "unga tänker för lite på framtiden" och "skola och utbildning är det viktigaste av allt" ökat medan andelen som instämmer i påståendet i att "om man inte har lust, är det ingen idé att fortsätta skolan" minskat. I gruppen mest belastade elever har dock andelen som instämmer i det sistnämnda påståendet ökat något jämfört ned tio år tidigare, medan de minskat i de övriga grupperna. Balvig betonar emellertid att framtidisciplinering inte ensamt kan förklara nedgången, utan att man också måste beakta att det parallellt skett en utbyggnad av det "kontrollerade samhället". Mer sofistikerade larmanordningar i butiker, förbättrade cykellås, etc., kan antas vara en bidragande orsak till minskningen i stöldbrott.

I ett speciellt kapitel redogörs sedan för delaktighet i - och utsatthet för - olika former av våld, samt frågor om trygghet liksom om elevernas medlemskap i gäng. Med undantag av frågorna om utsatthet för våld, vilka även ställdes i den första undersökningen i Gladsaxe, görs inga jämförelser med de tidigare undersökningarna eftersom dessa frågor endast ställdes i den senaste undersökningen. Resultaten visar bl.a. att cirka 20 procent slagit någon/gett någon stryk och 16 procent råkat ut för att bli slagna/fått stryk under det senaste året. Våldet är mer utbrett bland pojkarna, och bland elever i det minst urbaniserade området (Nordjylland). Enligt resultatet är det sällsynt att våld och annan brottslighet är kopplat till att ungdomarna är med i sammanslutningar som ungdomarna själva definierar som "gäng". Vad gäller utvecklingen har andelen utsatta för våld halverats sedan 1979 bland eleverna i Gladsaxe.

Avslutningsvis sammanfattar och diskuterar Balvig resultaten. Han menar att årtiondena efter andra världskriget växte "ungdomen" som en självständig kategori i samhället fram. Allt fler tillbringade allt längre tid i utbildningssystemet vilket fungerade som en bro till den framtida sociala positionen. Samtidigt blev konsekvensen att unga fick mer fritid. Som ungdom blev man placerad i ett väntrum i det man inte var barn men inte heller vuxen. De unga fick själva söka sig en identitet. Detta identitetssökande innebar att man ville markera att man inte var barn, samtidigt som man inte heller ville vara vuxen på samma sätt som sina föräldrar. Referensgruppen tenderade istället bli andra ungdomo-

mar, företrädesvis de som var något år äldre. Dessa antogs - mer eller mindre välgrundat - fritt förse sig av de vuxnas privilegier (dricka alkohol, ha sex m.m.) och uppföra sig som de själva ville. Parallellt förde den ekonomiska tillväxten med sig att samhället exploderade i materialism. Den expanderande reklamindustrin blev mer inriktad på ungdomsgruppen och spred sitt budskap om lyckan i att äga den ena eller andra produkten. Varuhus och stormarknader slog upp portarna och exponerade sina varor, likt dignande smörgåsbord. I denna situation, menar Balvig, kunde kriminalitet tjäna en rad funktioner för unga; som att markera sitt oberoende av de vuxna och auktoriteter, att skaffa sig varor eller pengar till varor som man "bara *måste* ha" (inte minst för att vara inne bland kamrater), samt till att skaffa sig spännande här och nu-upplevelser. Kriminaliteten var ofta spontan, situationsbunden och kopplad till stundens frestelser och mer sällan noga planlagd i förväg. Kriminaliteten upplevdes inte heller som särskilt riskabel, vare sig med hänseende på upptäcktsrisken eller på framtiden. Arbetslösheten var minimal, i sinom tid kunde man nog ta sin plats på arbetsmarknaden. Det var denna spontana, fritidspräglade kriminalitet som flertalet av de ungdomar som begick brott gjorde sig skyldiga till och vilken ökade under denna period. Det är också denna kriminalitet som Balvig hävdar har minskat bland unga under senare tid. Detta till följd av att livsprojektet för ungdomar i allmänhet blivit mindre nuorienterat och mer framtidsorienterat, vilket hänger samman med den fortlöpande skärpningen av utbildningens betydelse. Den utvidgade direkta kontrollen på olika områden gör dessutom att många former av brott upplevs för riskabelt. Balvig finner en systematisk tendens till att minskningen är störst för de beteenden där samhällets kontroll ökat medan förändringarna är små eller frånvarande där så inte är fallet. Det är inte en större moralisk medvetenhet eller liknande hos ungdomarna som åstadkommit minskningen i kriminalitet, utan snarare ett egoistiskt förhållningssätt med fokus på vad som är bra för en själv.

Balvig menar att trots det allmänna fallet i ungdomskriminaliteten innehåller dagens situation en del problematiska aspekter. Brotsbenägenheten hos gruppen mest belastade har alltså stark koppling till misslyckande i skolan, vilket i sin tur kan ses som ett misslyckande för samhället. Det finns även en tendens att denna grupp är mer problemtyngd idag än tidigare. Att unga i allmänhet blivit mer laglydiga innebär också att det är ett färre antal som "kriminalitetsmässigt bygger en bro" mellan grupperna helt laglydiga och mer belastade, vilket medför att individerna i den senare gruppen är mer utelämnade åt varandra. Vidare pekar Balvig på att utvecklingen av kontrollsamhället har en tendens att förstärka sig själv. Faran är att det sker förbi en punkt för vad som egentligen är önskvärt.

Rapporten innehåller många tänkvärda iakttagelser och ger ett bidrag till beskrivningen av ungdomsbrottsligheten i Danmark som är väl värt att beakta för de intresserade av ämnet. Det går dock att hysa viss tvekan inför i vilken grad resultaten verkligen går att generalisera till landet som helhet. Urvalet av deltagande klasser har trots allt inte skett slumpmässigt från landets samtliga skolor. Likaså kan man ha synpunkter på att beskrivningen av utvecklingen i huvudsak endast baseras på två observationspunkter med tio års mellanrum. Att följa och beskriva en utveckling i egentlig mening på riksnivå kan tyckas kräva fler och tätare observationer i stora slumpmässiga urval. Vidare är den indelning som rör sammanslagen belastning (indelningen i fyra kriminalitetsgrupper) inte helt okomplicerad, vilket försvårar att bedöma förändringar i dessa gruppers storlek. Som Balvig själv påtalar blir det också något märkligt när det visar sig att en viss andel av gruppen "de laglydiga" begått våldshandlingar. Måttet innehåller inte heller skadegörel-

se. Kapitlet med titeln "Ungdomskriminaliteten ved årtusendeskiftet" berør endast skadegørelse helt flyktigt, trots att det inte är en inte oväsentlig del av ungdomsbrottsligheten (det verkar dessutom vara relativt vanligt att unga råkar ut för skadegørelse; över 40 procent senaste året enligt tabell 6.1). Det är vidare bara att beklaga att det inte ställdes fler frågor om förövande av våld i de tidigare undersökningarna, vilket helt naturligt innebär att beskrivningen blir begränsad vad gäller utvecklingen av detta förhållande.

Ibland saknar man också en del andra frågor. Hypotesen att unga idag upplever att risken att åka fast är större än förr, och att man är rationellt kalkylerande i sina överväganden om att begå olika typer av brott, skulle ha kunnat ha beläggas mer grundligt om fler frågor rörande detta ställts. Som nu är vilar just dessa antaganden i huvudsak på vad som framkom i muntliga diskussioner som fördes med de unga ute i skolorna i samband med undersökningens genomförande. Jag tycker även det är något vågat att slå fast att "förhållandet till skolan är det enskilda område i de ungas liv, som är starkast sammanbundet med hur mycket brott de begår" (s. 160, min översättning). Det är möjligt att det stämmer med resultaten i Balvigs undersökning men den multivariata analysen är tämligen begränsad. Det finns andra studier som uppvisar starkare samband mellan brottsbelastning och andra faktorer än de som rör skolan. Det blir en fråga om hur man skapat sina mått och vilka faktorer man har med i analysen.

Jonas Ring

Brottsförebyggande Rådet, Stockholm

R. Emerson Dobash & Russell P. Dobash (eds.): Rethinking violence against women. Thousand Oaks, London, New Dehli: SAGE Publications 1998. 276 sider. ISBN: 0-7619-1187-1

Redaktörerna för denne boken har gjennom 20 år vært sentrale bidragsytere innenfor kunnskapsutviklingen om kvinnemishandling. En bok fra deres hånd med tittelen "Rethinking violence against women" vekker nysgjerrigheten. Boken er sammensatt av syv selvstendige bidrag, samt et innledende kapittel. Bidragsyterne representerer ulike faglige retninger og bidragene presenterer til sammen mange former for vold og overgrep. Hvert selvstendige bidrag har fått en spalteplass på ca 30 sider.

Innledningsvis får vi presentert formålet med boken: "The aim of this book is to resist (this) narrowing intellectual trend by opening for discussion and debate issues about the nature and causes of violence across a variety of disciplines that might not otherwise meet. The purpose is not to convert the exponents of one approach to that of another but to constructively introduce the ideas, evidence, and concerns of each to the other in the hope that such cross-fertilization will lead to innovations and enhance all of the respective approaches."(s. 2)

Skulle jeg tatt bokens formål bokstavelig, burde denne omtalen være en drøfting av hvorvidt sammensetningen av artikler i boken kan bidra til økt tverrfaglig tilnærming og nytenkning innenfor voldsforskningen. Dette er ingen beskjeden målsetting. Jeg synes derfor det er på sin plass å stille spørsmål ved hvorfor redaktørerna har valgt den foreliggende sammensetning av artikler, og hvordan de har tenkt at nettopp et slikt faglig og metodisk mangfold kan fremme nytenkning. Dette spørsmålet blir ikke besvart. I stedet får vi angitt en hovedlinje som binder de ulike bidragene sammen. Fellesnevneren for

bidragene i boken er ifølge redaktørene at samtlige forfattere analyserer vold i sammenheng med en større kontekstuell ramme.

Bokens forfattere representerer ulike fagtradisjoner som sosiologi, antropologi, kriminologi, filosofi og utviklingspsykologi. Blant bokens temaer finner vi drøfting av omfangsundersøkelser om vold mot kvinner, presentasjon av internasjonal forskning om seksualisert vold mot kvinner og jenter, vold mot kvinner i samfunn preget av store konflikter og uro, vold mot kvinner i en religiøs kontekst, omskjæring av kvinner og forholdet mellom voldelige menn og voldelige kontekster.

Etter lesning av boken er jeg tilbøyelig til å tro at bidragsytere og sammensetning av artikler er styrt av redaktørenes ønske om å samle mange viktige temaer innenfor voldsforskningen - presentert av noen av de fremste forskerne på de ulike felter. Enkeltbidragene i boken er av høy faglig kvalitet og gir en god innføring i og oversikt over kunnskapsutviklingen på ulike felt. Boken kan anbefales for de som ønsker en innføring i ulike deler av forskningen om vold mot kvinner. Den kan også benyttes som et oppslagsverk, der de artiklene du har interesse av leses, og de øvrige får være i fred.

Mange av artiklene er komprimerte fremstillinger av større forskningsarbeider fra forfatterens hånd. Et resultat av dette er at noen bidrag forutsetter at leseren kjenner til tidligere arbeider fra forfatteren, eller leser disse parallelt med artikkelen. Dette er ikke nødvendigvis noen ulempe, men kan ses som en leseveiledning og hjelp til å finne frem i en etter hvert ganske omfattende tekstproduksjon på feltet.

Kristin Skjorten

Institutt for Samfunnsforskning, Oslo.

Tyge Krogh: Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel. Samleren. København 2000. ISBN 87 568 1560-3.

Tyge Kroghs doktorsavhandling i historia *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel* är ett imponerande verk. Det består av drygt 300 sidor avhandling med tre utförliga bilagor på ytterligare nästan 300 sidor. Verket är imponerande därför att det ligger ett otroligt arbete bakom de detaljerade och deskriptiva djupstudierna av fyra olika brottstyper - häderi, otukt, dråp, tjuveri - under en tidsperiod av omkring 50 år. Det är imponerande också för att varje enskild brottskategori har studerats utifrån de olika regerande kungarnas inflytande över rättstillämpningen, samt de juridiska och teologiska diskussioner och utlåtanden som låg bakom de olika utslagen. Själv i grunden arkivarie märker jag tydligt arkivarien i och arkivariens arbetssätt hos Krogh. Det finns inga källtekniska brister, allt är väl refererat och alla arkivhänvisningar tydligt angivna.

Syftet med avhandlingen var att belysa vilken omvärldsförståelse som domar och kroppsstraffseremonier vilade på. Krogh utgår ifrån avrättningsceremoniernas avspegling av de dominerande föreställningarna i samhället. Tillvägagångssättet för att belysa dessa föreställningar var att beskriva det offentliga kroppsstraffssystemet i teori och praktik. Detta har Krogh gjort genom att dela upp studien i tre delar, den första behandlar rättssystemet och kriminaliteten, den andra domarna och den tredje straffen. I en avslutande del behandlas upplysningstiden och det magiska.

I den första delen beskriver Krogh 1700-talets komplicerade rättsorganisation, både

den civila och den militära, dess utveckling under 1700-talets första hälft samt gällande lagar och föreskrifter. I denna del görs även en - kanske något rapsodisk - kvantitativ analys av straffsaker och en uppskattning kriminalitetens karaktär och relativa omfång.

I den andra delen behandlas domarna och bland annat kroppsstraffens gudomliga och etiska grunder. Kroppsstraff ansågs värna om samhällets grundpelare och avrättningar sågs som statens försoning med Gud. Under tidigt 1700-tal växte pietismen fram och relationen mellan Guds och naturens lag diskuterades. Krogh behandlar även filosofiska och religiösa strömningar i Danmark mellan åren 1683-1760, samt det centrala rättssystemet och de kungliga benådningarna. När det gällde benådningar vägledes kungen av den teologiska respektive juridiska fakulteten vid Köpenhamns universitet, som i sina utlåtanden om specifika fall diskuterade om kungen, utan att bryta mod Guds och Mose lag, kunde benåda från dödsstraff för brott där sådana stadgades. Många gånger gällde frågeställningarna om brottet a) var ett brott som krävde dödsstraff, b) om detta dödsstraff verkligen skulle utdömas och verkställas.

Dessa utlåtanden och diskussioner av kungen, samt de två fakulteterna, analyseras genom en studie av domar i respektive brottskategori. Den första kategorin är religionsförbrytelserna, som inkluderar trolldomssaker, gudsbespottelse, djävulsförskrivningar samt missbruk av nattvardsbröd. Därefter följer en analys av äktenskapsbrotten hor, blodskam (incest) och bigami samt brott mot naturen: sodomi (homosexualitet och tidelag). Tidelag ansågs som det grövre brottet i jämförelse med blodskam. Det fanns också en motvillighet från juristhåll att resa dessa fall. Man ville inte inspirera andra till liknande handlingar genom den offentliga straffceremonin. (Detta gällde även barnamord och suicidalmord.) Många av de teologiska diskussionerna rörde sig om frågan när Moselagens bestämmelser gällde generellt i Danmark och när de gällde endast det judiska folket under Mose tid. Denna fråga debatterades ofta beträffande om dödsstraff skulle utdömas för hor, bigami eller incest under 1700-talet.

Det dödliga våldet behandlas i två kategorier, nämligen enkla (simpel) dråp och överlagda dråp. Det var främst de senare som väckte svårigheter och till den gruppen hörde mord, duelldråp, barnamord, mordbrand, rovmord (mord som bröt husfriden) och grundlösa dråp (suicidalmord). Diskussionerna rörde bland annat rådbråkningsstraffets betydelse. Det var ett mycket smärtsamt och fruktat straff, som ibland ledde till att de därtill dömda begick ett grövre brott för att få bli avrättade istället.

Kungen och vissa jurister ville ofta benåda från dödsstraff. Frågan de måste ta ställning till var om a) Mose lags dödsstraffstadganden gällde generellt för Danmark och b) om det fanns tveksamheter, oklarheter eller förmildrande omständigheter som kunde föranleda benådning. Under vissa perioder märktes tydligt att man verkligen eftersökte anledningar till att benåda.

När det gällde de överlagda dråpen hade man dock även en generalpreventiv utgångspunkt och det diskuterades om dödsstraffen skulle vara kvalificerade och vanärande, utöver att beröva den dömdes livet. Detta var särskilt tydligt när det gällde suicidalmord (mord begångna i syfte att få bli avrättad, för att man skulle slippa antingen plågsamt straff eller begå tabubelagt självmord) eftersom det straff som skulle avskräcka människor från att begå mord, var just det som eftertraktades med gärningen. Mot 1700-talets mitt dyker de första övervägandena om att avskaffa dödsstraffen för suicidalmord upp.

Den sista brottskategorin som behandlas är tjuveri. Straffet för tjuveri var hängning, vilket var ett djupt vanärande straff. För röveri och kyrkstölder som ansågs som grova

utdömdes vanligtvis straffarbete. Detta var ett praktiskt ställningsstagande eftersom arbetskraft behövdes. Lindrigare stöld renderade käkstrykning och brännmärkning, vilka verkställdes direkt. Egendomsbrottsligheten var mycket utbredd under 1700-talets början och var den dominerande brottsformen. Som tecken på detta kan ses förekomsten av rovmord, organiserat tjuveri och ett stort antal kyrkstölder.

I den tredje delen behandlas slutligen straffen och deras verskställande. Sett i siffror var antalet offentliga straff över tid relativt stabilt, men de förändrades till sitt innehåll. I straffandet fanns ett religiöst-magiskt element - försoningen med Gud - och ett vanärande element - att genom straffet visa samhällets vrede, förakt och hån. Det fanns därför många religiösa föreställningar knutna till den officiella straffceremonin. Med den dödsdömdes andliga förberedelse eftersträvades Guds nåd före avrättningen. De dödsdömda fick besök av präster som förberedde dem inför avrättningen. Om man fick dem att erkänna sitt straff fick de dö saliga. Likadant var vägen till avrättningsplatsen och klädelsen noggrant beskriven i kyrkoritualen. Prästerna förmedlade budskapet att om den som skulle avrättas sonade sina synder på jorden - genom att dö - så slapp man helvetet i nästa liv och fick begravas i stillhet på kyrkogården. De som avrättats oärligt, dvs med yxa, begravades på avrättningsplatsen. Deras kroppar användes även inom den anatomiska forskningen som obduktionsobjekt. De som avrättats hederligt, med svärd, fick begravas på kyrkogården, men utan ceremonier.

En viktig källa till hur straffceremonin uppfattades av allmänheten är skillingtrycken. Det finns många visor om specifika avrättningar som berättar detaljerat och ofta moraliserande om förbrytelseerna. I visorna sågs förbrytelseerna som resultatet av Satans list eller som den säkra vägen till frälsning. Det senare ofta i visorna om grundlösa mord, suicidalmord.

Med tiden ville staten begränsa det religiösa inslaget i avrättningarna och år 1750 avlägsnade kyrkan sig från kyrkoritualens religiösa ceremonier. Därutöver ville man göra avrättningarna mer avskräckande. Det religiösa budskapet i avrättningsceremonin betonade den säkra frälsningen, då avrättning ansågs vara ett säkert sätt att nå själens frälsning. Kritik framfördes därför att syftet med avrättning inte var försoning med Gud, utan säkerhet och avskräckning.

Till straffandet hörde även smärten och vanäran. Avrättningen var rituellt vanärande och syftade till att förhåna den dödsdömda. Straffen var fysiskt smärtsamma, men eftersom det offentliga inslaget var mycket vanärande, var detta smärtsamt på ett annat sätt, särskilt om man dömts till kropsstraff och måste fortsätta leva med vanäran efteråt.

Avslutningsvis behandlas i den tredje delen den professionsbestämda oärligheten, som bödelsämbetet materialiserade. Det rådde starka tabun kring hanterandet av självdöda djur, avlivande av hästar och hundar, skorstensfejande, latrintömning och bödelns utförande av offentligt avstraffande. Detta medförde de var orena och oärliga aktiviteter och således blev även de som utförde dessa sysslor betraktade som oärliga. Bödlar och rackare var således isolerade som grupp p.g.a. deras oärlighet, vilket ledde till att de stöttes ut ur samhället och ofta även till kriminalitet. Social ringaktning och fruktan för övernaturliga krafter formlade oärligheten kring bödlarna.

Även soldatyrket var tätt förbundet med föreställningarna om oärlighet. Yrket i sig lockade till sig kriminella personer. Oärligheten var även nära soldaterna på ett annat sätt, genom att man lätt kunde bli oärlig genom att desertera eller genom att tilldömas militära straff som gatlopp eller bli förklarad oärlig som straff.

I den sammanfattande avslutande delen behandlar Krogh upplysningstiden och det magiska. Han konstaterar att de offentliga straffscenerierna satte sin prägel på samhället under 1700-talets första hälft. Avrättningarna var såpass vanliga att en vanlig bonde eller borgare hade tillfälle att bevista åtminstone en avrättning per år. Det offentliga avstraffandet kan också ses som lärostycken iscensatta av övrigheten. 1700-talsmänniskan måste förhålla sig till dessa blodiga skådespel och göra sig föreställningar om vad de betydde för huvudpersonen och för samhället. Detta gällde den vanliga åskådaren likaväl som de lokala och centrala överheterna.

Inom straffsystemets magiska förståelseram var dödsstraffen inte enbart avskräckande. Avrättningarna var ett slags gudstjänst, kretsande kring Guds oändliga nåd och syndernas förlåtelse. Stat och jurister flyttade över ansvaret för avrättningarna på religionen.

Det utbredda bruket av dödsstraff för religions- och sedlighetsförbrytelser på 1700-talet var ett särskilt nordiskt fenomen. Gemensamt med Tyskland hade Norden därutöver dödsstraffen för barnmord och problemen med suicidalmord. Ett annat typiskt drag var de gudstjänstliknande avrättningarna, sammansmältningen av kyrka och stat samt synen på enväldskonungen som Guds ställföreträdare på jorden. Alla är de markanta evangelisk-lutherska drag.

Det uppstod dock en avvecklingsprocess under 1700-talets första hälft mot ett uppbrott från den människocentrerade magiska diskursen. Den härskande elitens straffrättsliga överväganden frigjordes från de magiska föreställningarna. Den växande vetenskapen gjorde att religionen minskade i betydelse, något som staten försökte förhindra. Kommunikation med befolkningen skedde via dompraxis och avrättningsceremoniell praxis. Gud framställdes som den som krävde dödsstraff. Suicidalmorden är ett slående exempel på hur bokstavligt vissa delar av befolkningen tolkade avrättingarnas religiösa element.

Kan den önskan som fanns att undgå de automatiska dödsstraffen tolkas som en humanisering i civiliserande riktning under 1700-talet, undrar Krogh? Även om antalet avrättningar och kroppsstraff inte minskade, så kan dock tendenser skönjas till att staten hade framgång i att fredliggöra samhället och relativt sett infördes en mildare straffpraxis.

Straffen hade också en brottsbekämpande funktion som gick ut på att de skulle verka avskräckande för andra likasinnade. Detta straffets nyttovärde fick en stadig mer framträdande plats i straffteori under perioden efterhand som straffens magisk-religiösa ram minskade i betydelse. Allt eftersom rättstillämpningen blev effektivare, ansåg man också att man kunde dra ned på genomförandet av exemplariska straff och lagstiftningsmässigt syntes detta särskilt beträffande mildrandet av tjuveristrafen.

Kroppsstraffen utsattes för humanistisk kritik under slutet av 1700-talet där det framfördes att dödsstraffen borde begränsas. I avhandlingen har Krogh redovisat förhistorien till den humanistiska kritiken mot straffsystemet. Innan dödsstraffets omänsklighet kunde formuleras, måste samhället i tanke och praxis göra upp med dess magiska förståelseram, bli genom att frångå tankarna kring gudomlig hämnd och nåd samt entydligt placera ansvaret för dödsdomarna hos människan själv.

Dessvärre är det nog så att styrkan i Kroghs verk - detaljerna, de rika beskrivningarna, det stora materialet - också är dess svaghet. Det blir alldeles för mycket information på en gång, det går inte att ta till sig allt, att hålla ordning på allt. Trots utförlig sammanfattning och engelsk summary saknar jag också en sammanfogande och övergripande analys. Den teoretiska anknytningen är relativt svag och djupare diskussioner saknas, men det kanske inte heller går att begära när materialet är såpass omfattande som det är.

Mitt helhetsindtryk är ändå att antalet förtjänster överträffar antalet svagheter. Det är en fascinerande och intressant undersökning av brott och dödsstraff och synen därpå som Krogh har gjort. Avhandlingen är kanske inte något man sträckläser, men den är väldigt användbar som uppslagsbok för specialintresserade. Själv hade jag stor nytta och stort utbyte av den när jag behandlade suicidalmord i Stockholm under 1700-talet, och de som studerar andra aspekter av straffande eller andra brottskategorier kommer med säkerhet att finna mycket matnyttig information.

Maria Kaspersson
Stockholms Universitet

Thomas Wandres: Die Strafbarkeit des Auschwitz-Leugnens. Duncker & Humblot, Berlin 2000. ISBN 3-428-10055-7. 338 pp. 158 DM.

Hvis en dansk måtte finde på i et offentligt skrift at bestride den historiske realitet af gaskamrene i Auschwitz, ville han blive mødt med hovedrystende undren, hvis han da overhovedet ville få et forlag eller trykkeri til at lade sådant sludder trykke, men politi og straffedomstole ville ikke komme i virksomhed. Modsat i Tyskland, hvor endnu 55 år efter nazismens sammenbrud Auschwitz-løgnen er et både socialpsykologisk og strafferetligt problem, som det recenserede værk tankevækkende redegør for. De uhyrligste påstande fremføres i foredrag, artikler, ja endog i bøger, som ikke sjældent kræver at blive taget alvorligt som kritisk historieskrivning og i sin ydre form, inkl. de som altid i tysk faglitteratur grasserende fodnoter, kan ligne sådan litteratur (p. 300). Bl.a. hævdes det, for blot at nævne to af de mere groteske af forf. fremdragne eksempler, at de forsvundne jøder overlevede i Sovjetunionen, tilbageholdte af Stalin, som på én gang ville udnytte deres arbejdskraft og miskreditere Tyskland (p. 86), henholdsvis at en amerikansk "ekspert" i henrettelser ved kemisk undersøgelse af mursten m.v. fra Auschwitz har påvist massedrabenes tekniske umulighed (p. 77 f.).

Efter en udførlig beskrivelse af fænomenet i samfundet omtaler forf. mere kortfattet den herskende lære inden fremlæggelsen af hans egen opfattelse. To bestemmelser i *Strafgesetzbuch* kommer på tale, *Beleidigung* eller ærekrænkelse og *Volkshverhetzung* eller udbredelse af racehad, svarende til dansk Strfl. § 266 b. Tysk ret har valgt en hård linie. I følge den afgørende højesteretsdom om *Beleidigung* fra 1979, BGHZ 75, 160 - dommen er civil, men anerkendes i strafferetlig praksis - har mennesker af jødisk afstamning krav på anerkendelse af deres skæbne som forfulgte: "Den, der benægter jødemordene i det 3. rige, fornærmer enhver af dem" (p. 123 ff.). I § 130 om *Volkshverhetzung* indsattes i 1994 en udtrykkelig regel rettet mod den, som på en måde, som er egnet til at forstyrre den offentlige fred, offentligt eller i en forsamling "billigt, leugnet eller verharmløst" en under nazismen begået handling, som i dag ville blive anset som folkemord (p. 134 ff.). En overvejende del af teorien har anerkendt kriminaliseringen af "Tabuverletzung von extremer Schärfe" (p. 140), men kritiske røster høres.

Forf. tilhører kritikerne. For ham er det en hjertesag. Om hans totale modvilje mod nazismen og stolte samfølelse med den nye tyske retsstat råder ingen tvivl, men netop derfor viger han tilbage fra den nemme løsning, blot at påtvinge fornægterne straffelovens mundkurv. Fra sit skrivebord på Humboldt-universitetet ser han lige ud på pladsen for bogbrændingen i 1933 (p. 20); det maner til eftertænkning. Særlig historieskriv-

ningen, også den groft fejlbehæftede, kræver frihed. Den historiske sandhed kan ikke fastlægges ved tvang, ikke engang af folkepædagogiske hensyn. Forf.s fine eksempel på, hvor galt det kan gå (p. 64 ff.), ramte recensenten direkte. Som mange andre i min generation var jeg nærmest opdraget med *Nic. Blædels* klassiske værk *Forbrydelse og Dumhed* (1945) og fik senere min generelle viden om tiden fra *William Shirer: The Rise and Fall of the Third Reich* (1959), så dengang var jeg ikke i tvivl om, at Rigsdagsbranden i 1933 var anstiftet af nazisterne. I 1962 krævede det mod hos amatørhistorikeren, Oberregierungsrat *Fritz Tobias* at gøre gældende, at den sindsforstyrrede anarkist van der Lubbe var eneansvarlig, men i dag er det ubestridt (se blot *Den Store Danske Encyklopædi*, 16. bd., p. 201). Det er ikke nødvendigt at tilskrive nazisterne alle synder; den grove udnyttelse af forbrydelsen og indførelse af dødsstraf med tilbagevirkende kraft for brandstifteren er perfidi nok.

Forf. bestrider ikke, at retsvæsenet har muligheder, som historievitenskaben savner, for at oplyse samtidshistorien, bl.a. ved at fremtvinge vidneforklaringer (p. 51), men en dom kan ikke fastslå den historiske sandhed definitivt. Fransk og luxemburgsk ret knytter ikke strafbarheden af fornægtelse af jødemordene til de historiske kendsgerninger, men til, hvad der er lagt til grund som bevist i Nürnberg-dommen og andre internationale eller franske (luxemburgske) domme, altså *die Endlösung* som processuel sandhed (pp. 147, 150, 159), hvorved historien fastlåses uden mulighed for senere korrektioner som i tilfældet med Rigsdagsbranden. Det spændende lille kapitel om retstilstanden i 12 udvalgte lande viser en klar skillelinie, hvor nordisk (dansk og svensk) og angelsaksisk ret anser Auschwitz-løgnen som straffri modsat flere europæiske fastlandsstater. Forf. husker den kendte sag, sluttelig i Højesteret (UfR 1995,887 HKK), om udlevering af den nazistiske propagandist *Gary Lauck* til Tyskland for forbrydelser, som gik langt ud over den blotte benægtelse af jødeforfølgelserne og omfattede, hvad også i Danmark ville blive anset som grov overtrædelse af Strfl. § 266 b. Den langt alvorligere forventede straf i Tyskland - Lauck idømtes fængsel i 4 år, det dobbelte af maksimum i § 266 b - var ingen hindring mod udlevering.

I delvis modstrid med den herskende opfattelse forfægter forf. en retstilstand, som ikke knytter strafbarheden direkte til historien. Dette forsøger han at opnå gennem en tredeling af de tænkbare forhold, nemlig 1) helt eller delvis kvantitativ eller kvalitativ benægtelse af jødeforfølgelserne, men uden beskyldning mod andre og uden udnyttelse til videregående formål, såkaldt radikal revision af historien, i forf.s terminologi *Auschwitz-Leugnen*; 2) udover 1) desuden beskyldninger, f.eks. mod andre historikere eller "jøderne" for at have udbredt den gængse version som bevidst løgn, af forf. kaldet *Auschwitz-Lüge*; 3) udover 1) agitation, opfordring til vold, til nye jødeforfølgelser (p. 79 ff.). Han anerkender alene straf for 2) og 3), men ikke for 1), den blotte radikale revision af historien. Herved søger han ikke tilflugt i grundloven eller den europæiske menneskeretskonvention, men udleder resultatet ved fortolkning af straffeloven selv. Således gør han gældende, efter min mening overbevisende, at den blotte bestridelse af en persons eller persongruppes offerrolle ikke kan sidestilles med en injurie (p. 190), sc. at BGHZ 75, 160 er for vidtgående. Vi kommer vidt omkring i dette afsnit om *Beleidigung*. Barmhjertigt undlader forf. at gennemgå samtlige 60, tresindstyve, æresbegreber, opstillet i en monografi af *Tenckhoff* fra 1974 (p. 178), senere opfulgt af samme i seks lange artikler om "Grundfälle zum Beleidigungsrecht", men vi får *Schopenhauers* lille aforisme: "Die Ehre ist, objektiv, die Meinung anderer von unserem Werth, und subjektiv, unsere Furcht

vor dieser Meinung" (p. 180). Grænsedragning mellem straffri *Leugnen* og strafbar beskyldning mod en modpart for løgn kan være vanskelig. Måske kan det siges, at man kan polemisere imod (andre) historikers opfattelse uden at beskyldte dem for løgn, men at det vil være umuligt at bestride offerrollen direkte over for en konkret jøde - 55 år efter snarere dennes forældre - uden at beskyldte sin modpart for løgn.

Forf. forsøger også at nedfortolke *Strafgesetzbuch* § 130, *Volksverhetzung*, således at kun de mere graverende fremtrædelsesformer 2) og 3) rammes. Taget på ordet rammer den nye udvidede udformning af § 130 *Auschwitz-leugnen* uden nogen begrænsning, således benægtelse af blot en enkeltstående handling, som ville kunne straffes som folkemord, f.eks. den talendes egen deltagelse, idet forbudet mod selvinkrimination meget muligt kun beskytter under en straffesag, men ikke dækker en udtalelse i et offentligt møde, p. 236). Forf. kan have ret i, at det er ønskeligt at kunne udskille bagateller og muliggøre i det mindste saglig detailkritik, men den klare og skarpe tekst i § 130 er vanskelig at komme udenom. Måske kan hans formål opnås, hvis man tager paragrafoverskriften *Volksverhetzung* på ordet (p. 234) og til stadighed inddrager farebegrebet (p. 232). Som et kuriosum under den komplicerede gennemgang af begrebet fare for den offentlige fred kan nævnes kriteriet for denne betingelses indtræden, nemlig om en "hypotetisk politimand" på stedet ville have pligt til indskriden (p. 218 ff.); lad mig blot sige, at denne politimand har en uhyre vanskelig skønmæssig afgørelse.

Den valgte fremgangsmåde, hvorved det tilstræbte resultat forsøges opnået først og fremmest ved fortolkning af straffeloven selv, medens grundloven har en tilbagetrukket rolle og menneskeretskonventionen ikke inddrages, er anbefalelsesværdig. Alt for ofte ses statsretten med grundloven ophøjet til en slags *meta*-ret, som reducerer de almindelige loves betydning unødigt.

Omend jeg, som det vil fremgå, ikke fuldtud kan tiltræde forf.s resultater, kan jeg uden forbehold anbefale bogen. Det fascinerende emne skildres og dokumenteres både i dybden og bredden, og med i købet får læseren også god orientering om lovforklning på et vigtigt og intrikat område. Medens jeg som praktiker er lettet over, at den danske lovgiver ikke har kriminaliseret benægtelsen af jødeforfølgelserne her, har jeg forståelse for, at den tyske lovgiver har valgt en anden løsning - også selvom der som af forf. forfægtet kan være grundlag for en forsigtig anvendelse af straffelovgivningen.

Peter Garde
Hillerød kriminalret